

PAPER DETAILS

TITLE: Eski Türk İnançlarında Ates Kültü ve Günümüze Yansımaları

AUTHORS: Veysel Eren Öztürk

PAGES: 285-302

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2425489>

Eski Türk İnançlarında Ateş Kültü ve Günümüze Yansımaları

(Cult of Fire in Ancient Turkish Beliefs and Its Reflections to the Present Day)

Veysel Eren ÖZTÜRK¹

Makale Geçmişi

ÖZ

Article History

Alındı/Received:

12/05/2022

Kabul edildi/Accepted:

19/02/2023

Article Type:

Araştırma Makalesi

Research Article

Eski Türk inanç sistemi içerisinde çeşitli inanış ve ritüeller neticesinde “ateş” bir kült halini almıştır. “Ateş” in hâkim bir ruhu olduğuna inanılmış ve genel olarak bu ruha “ateş kültü” adı verilmiştir. Ateş kültü, canlı bir varlık olarak düşünüldüğü için de bu kültte bir canlıya yaklaşılmış gibi yaklaşılmış, hatta bu kültte bazı insan vasıfları da yüklenmiştir. Ancak Türk dünyasında ateş kültüne genel olarak “od ana” olarak hitap edilmiş ve bu kült kadın gibi tasvir edilmiştir. Eski Türk inanç sistemi içerisinde ateş kültü, bu özelliklerinin yanı sıra tanrısal ve aracı bir pozisyonda yer almıştır. Bundan dolayı da ateş etrafında bazı kurallar ve tabular oluşmuştur. Çalışmada, “ateş kültü” nün, şamanlar ile ilişkisi, Türk kültüründeki önemi, etrafında oluşan kural ve tabular, zararlı ruhlarla, tedavi yöntemleri ile olan bağlantısı açısından ele alınıp değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: ateş; kült; şaman; eski Türk inancı; Anadolu.

© 2023 BUAAD-BIJAR. Tüm hakları saklıdır.

Kaynak gösterme / To cite this article:

Öztürk, V.E. (2023). Eski Türk inançlarında ateş kültü ve günümüze yansımaları. *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6(2), 285-302. doi:10.48174/buaad.1116089

Summary

Humanity has always been curious about understanding the foundation of existence. However, the transformation of this curiosity into knowledge has required a long process. In ancient times, people attempted to discover the causes behind every event and explained creation from a mythological perspective. During that period, there was a lack of scientific understanding about how beings and events came into existence, and this belief spread throughout different periods of human history. In ancient times, people tended to consider anything stronger than themselves as sacred. One hypothesis that emerged regarding the formation of the universe is the belief that everything in nature is composed of air, water, soil and fire. Therefore, these four fundamental elements have been considered sacred in many cultures, religions, and beliefs and have been worshipped in various forms. The respect and belief in these four elements reflect the significant importance of the energy they possess. It was believed that these elements had unique powers and abilities and that all beings were formed through the combination of these four elements. Fire is considered one of the fundamental elements of the world of existence and is even seen as the most powerful. Fire, one of the substances that make up the essence of beings in nature, has been elevated to a sacred status since mythological times. Throughout history, certain practices and rules have emerged that directly affect people's daily lives. These practices and rules have often originated from religious beliefs or folk beliefs and have manifested themselves through various rituals and cults. In the ancient Turkish belief system, "fire" became a cult through various beliefs and rituals. Fire was believed to have a dominant spirit, and it was generally referred to as the "cult of fire." Since fire was considered a living entity, it was approached as if it was a living being, and even some human qualities were attributed to this cult. However, in the Turkish world, the cult of fire was generally referred to as "od ana-mother fire" and depicted as feminine. Within the ancient Turkish belief system, the cult of fire occupied a divine and intermediary position, alongside its unique characteristics. Therefore, certain rules and taboos developed around fire. This study examines and evaluates the relationship between the "cult of fire" and shamans, its importance in Turkish culture, the rules and taboos that developed around it, and its connection to harmful spirits and healing methods. The aim of this study is to provide information about the sacredness of fire and its ritualistic use in Turkish culture. It explains how fire became a cult in

¹Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Fakültesi, Yüksek Lisans Öğrencisi, Veyselerenozturk@yahoo.com, Orcid: 0000-0001-5038-563X

the ancient Turkish belief system, how it was used through shamans, and the fire rituals that still exist today. The study emphasizes the social and religious significance of fire in Turkish culture.

Shamans have great importance in Turkish culture. Shamans have mastery over fire and possess abilities such as healing the souls of the sick, communicating with the deceased, and fulfilling desires. Shamans inspire fear and respect among people and form the foundation of Turkish beliefs. Shamans regarded fire as a sacred entity and served as its protectors. The ancient Turks viewed fire as a protector and purifier against evils, and extinguishing fire was considered disrespectful. Shamans established a connection with the spirit world through fire by offering food and drinks to the souls.

The sacred and ritualistic use of fire continues in Turkish culture to this day. The purifying quality of fire is still utilized in many areas. For example, fire rituals are performed at weddings, and it is believed that the fire should not be extinguished to ensure the continuation of the bride and groom's happiness, as they rely on the protective power of fire. During weddings, a bonfire is lit, and people dance around it, celebrating and having fun. Fire-related rituals also take place after the wedding. For instance, the groom is encouraged to jump over the fire before entering the bridal chamber, aiming to ward off evil spirits. These rituals demonstrate the belief that fire is a unifying and happiness-bringing force. Similarly, brides also have fire-related rituals. It is believed that when brides take their first step into their new homes, they should not look directly at the fire. Additionally, it is believed that the act of fumigating can cleanse the souls of the sick or deceased from evil spirits. The fumigation process is also applied to those believed to be affected by the evil eye. It was believed that fire possessed a protective power against the evil eye and malevolence. Fire holds great importance in Nevruz (Newroz) celebrations as well. In Turkey, during the Nevruz celebrations, fire is lit, and people jump over the fire. These celebrations are reflections of ancient Turkish beliefs and demonstrate the significance of Nevruz for the Turkish people. These examples indicate the sacredness of fire and its ritualistic use in Turkish culture. Fire has maintained its importance in Turkish society from the past to the present and has been utilized for various purposes. The significance of fire for Turks is not limited to sustenance, shelter, reproduction, production, and protection alone. Fire also appears as a cult in Turkish culture.

In conclusion, it is evident that fire is considered a sacred entity and is ritually used in Turkish culture. Fire played a significant role in the ancient Turkish belief system, and the cult of fire has been preserved through traditions. Even today, fire rituals are performed at weddings and other celebrations, keeping the belief in the protective power of fire alive. Therefore, fire holds an important role in Turkish culture from both religious and social perspective.

Keywords: fire; cult; shaman; old turkish belief; anatolia

Giriş

Eski Türkler; ateş, atalar, orman, yer-su, dağ, demir gibi kültler oluşturmuştur. Bu kültler Türklerin inanç sistemleri içerisinde önemli bir yer tutmuştur. Düşünce tarihinin başlangıcından itibaren evreni oluşturan temel elementler hava, su, toprak ve ateş olarak nitelendirilmiştir. Dolayısıyla bu dört temel element insanlık tarihinde birçok kültür, din ve inanış sistemi içerisinde kutsal olarak kabul edilmiştir. Kutsal dört elementin içerisinde barındırdığı yüksek enerjinin büyük önemi bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle bu dört elementin kendine ait gücü ve hareket yetenekleri olduğu düşünülmektedir. Bu dört elementin birleşmesi ile varlık âlemi oluşmuştur. Bu varlık âleminin temel elementlerinden birisini de ateş oluşturmaktadır.

İlk insanların, temel ihtiyaçlarını beslenme, barınma, üreme, üretme ve korunma oluşturmuştur. Temel ihtiyaçlarının karşılanması sonucunda yeni gereksinimleri ortaya çıkmıştır. İşte bu noktada ateşin önemli bir etkisi bulunmaktadır. Ateşin; ısınma, barınma, korunma, aydınlatma, pişirme, haberleşme gibi özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikleri sebebiyle ilk çağlardan itibaren bazı toplumlar tarafından kutsallaştırılmasına yol açmıştır. Bu kutsallaştırmalar, farklı coğrafyalar da yaşayan toplumların birbiriyle ilişkileri neticesinde benzer inançların ve inanışların görülür hale gelmesine yol açmıştır. Bu toplumlardan birini oluşturan eski Türkler, yaşadıkları coğrafyadaki

toplumlar ile etkileşim içerisine girmeleri sonucunda bazı kültlerden etkilenmişlerdir. Bu kültlerden birisi de ateş kultüdür. Eski Türklere göre ateş kultünün en önemli özellikleri temizliği temsil etmesi ve kötü ruhları kovmasıdır (İnan, 1976, 43). Ayrıca hastalıkların kötü ruhlar tarafından getirildiğine inanan Türkler, ayinlerinde hastalıkları kovmak için ateşi kullanmışlardır (Bayat, 2006, 261).

Şamanlar göğe yükselebilmek ve ateş üzerinde hakimiyet kurabilme özelliklerine sahiptirler (Eliade, 1999, 23). Ayrıca şamanlar hastalanan ruhları iyileştirme, ölümlerin isteklerini yerine getirme, dertlerini dileyebilme, yer altındaki Tanrılarla ateş aracılığı ile bağlantı kurabilme özelliklerine sahiptirler (Gömeç, 2011, 22). Eski Türk inanç sistemi içerisinde şamanların yeri ve önemi büyüktür. Şamanların ritüellerinde sıklıkla ateş kullanması ve ateşin içerisinde barındırdığı arıttıcı, koruyucu özellikleri sebebiyle, İslamiyet öncesi Türkler, ateşe daha çok kutsallık ve önem yüklemişlerdir. Bu durum Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle de devam etmiştir. Türkler ateş kultünü İslamiyet ile sentezleyerek atalarının inançlarını günümüzde de yeni anlamlar yükleyerek devam ettirmişlerdir.

Bu çalışmada; Türk mitolojisinde ateş kultü, ateş kultü ve şamanların ilişkisi, destanlara ve yazıtlara yansımaları incelenerek, İslamiyet öncesi Türklerdeki ateş kultü ele alınacak olup, bu kapsamda ateş kultünün günümüzdeki yansımaları değerlendirilecektir.

1.ATEŞ KÜLTÜ

İlk insanlar şüphesiz ilk olarak toplayıcılık ile geçimlerini sağlamaktadırlar. Daha sonrasında toplayıcılığın yanına avcılık eklenince yakalanan avın etini pişirmek için ateşe gerek duyulmuştur. Ateşin insanların temel ihtiyaçlarını karşılaması, insanların gözünde kutsal olarak görünmesine yol açmıştır. Ateşi kutsal olarak gören topluluklar, diğer toplulukları da etkilemişlerdir. Türklerde de bu durum söz konusu olmuştur. Ancak eski Türklerin hâkimiyet kurduğu alanların pek çok farklı dinin yayılma güzergâhı üzerinde bulunması, onların kadim inançlarının ham ya da ilk şeklini tespit etmeyi zorlaştırmaktadır. Bu durum, ateşin Türk kavimlerinin inanç dünyasındaki yerini tayin etmeyi de güçleştirmektedir. Çünkü Türklerin ateş ile olan dinsel ilişkileri bazı kaynaklar tarafından “onurlandırmak” veya “hürmet göstermek” olarak değerlendirilirken başkaları ise bunu başlı başına bir “tanrı” ve “tapınma” olarak aktarmıştır. Türklerin ateşe taptıklarına dair bilgilere İslam kaynaklarında rastlanmaktadır. Kazvini bazı Türklerin yıldızlara bazılarının ise ateşe taptığını, İdrisi de Ezgiş Türklerinin ateşe ve diğer aydınlıklara taptığını söylemektedir (Gülyüz, 2019, 204). Türk kültüründe iki çeşit ateş olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki gündelik işlerin halledilmesi için yakılan sıradan ateş; ikincisi ise Tanrı veya ruhlarla iletişim aracı olarak yakılan kutsal ateştir. Ulu ateş şaman tarafından çakmaktaşı ile yakılır.

Göktürkler ile aynı dönemde yaşayan, Soğdaklar ateşperesttirler. (Ögel, 2003, 325). Soğdaklar'ın ateşperest olmaları kuşkusuz Göktürkleri etkilemiş, aralarında kültürel senteze neden olmuştur. Göktürklerin ateş ile ilgi ritüelleri kaynaklara şu şekilde yansımıştır;

Çinli Budist Keşiş Hui Li tarafından kaleme alınan "Da Tang Si En San Zang Fa Shi Zhuan" isimli kitabın ikinci bölümünde, yine başka bir keşiş ve seyyah Xuan Zang'ın Orta Asya'da Göktürklerin ateşe saygı gösterdiklerini, ağacın ateş unsuru olması sebebiyle ona saygı alameti olarak üzerine oturmayıp, oturacakları zaman yere bir keçe serdiklerini gördüğünü kaydettiğini yazmaktadır. Tang döneminde Duan Slucheng tarafından yazılan "Xiyang Zazu" isimli kitabın, dördüncü kısmında "Göktürklerin ateş ilahları vardır. Tapınakları yoktur. Keçeden çeşitli şekillerde parçalar kesip deriden yapılmış bir torbaya koyarlar ve bunu bir direğe asarlar. Direğin kımıldayan yerlerine reçine sürerler. Bu torbaya yılın her mevsimi boyunca dua ederler. Bundan başka, Xuan Zang Semerkant'ta bulunurken, hükümdar ve halkın Budizme inanmayıp, ateşe saygı gösterdiklerini ve ona taptıklarını görmüştür. Türklerin iki tane mabetleri olmasına rağmen rahipleri yoktu. Başka yerlerden gelip bu mabetlerde konaklayan rahipleri Semerkant halkı ateşle kovalayarak kendi mabetlerinde kalmalarına izin vermezlerdi. Şimdiki Semerkant civarında bulunan Kang ülkesi, Sui Hanedam döneminde hükümdar Qu Muzlu, Batı Göktürklerden bir kızla evlenmiş, bu yüzden onlara tabi olmuştu. Semerkant halkının ateşperestlik dinine inanmalarının sebebi, Göktürklerin bu din ile olan ilgilerinden kaynaklanmaktadır (Saritaş, 2000, 369).

Bu bağlamda Göktürkler, Soğdakların inancından etkilenmiş olabileceğinin yanı sıra Semerkant halkının inancını da etkilenmiş olabilirler. Göktürkler hakkında Bizans kaynaklarından günümüze ulaşan bilgilerde ise Göktürklerin ateş ayinini şu şekilde anlatılmaktadır: VI. yüzyılda Batı Gök Türk hükümdarına gelen Bizans elçileri ateşler içerisinde geçilerek hükümdarın karşısına çıkarılmışlardır. (İnan, 1976, 57 Esin, 1978, 65 Kafesoğlu, 1980, Ögel, 2003, 79). Elçilerin ateş içerisinde geçirilme ayini şu şekilde gerçekleşmiştir; Türkler elçileri hükümdarın karşısına çıkartmadan önce tütsü ağacının dalları ile bir ateş yaktilar, ziller ve davullar ile gürültü çıkararak İskit dillerinde bazı sert sözler dile getirdiler, alevlerle çatırdayan tütsü ağacının dallarını yüklerinin üzerinden geçirdiler ve kendilerini kaybederek, deli insanlar gibi davranarak kötü ruhları uzaklaştırdıklarını düşündüler (Mangaltepe, 2009). Bu durum Bizans elçilerinin, Göktürk hükümdarının karşısına çıkarılmadan önce, ateş aracılığı ile kötü ruhlardan arındırdıklarına inandıklarını göstermektedir.

Göktürklerin ateşi temizleyici, cezalandırıcı ve güçlü gördükleri Orhun Abidelerine şu şekilde yansımıştır;

Türgiş kavmini uykuda bastık. Türgiş kağanının ordusu Bolçuda ateş gibi, fırtına gibi geldi. Savaşık. Kül Tigin alnı beyaz boz ata binip hücum etti. (Ergin, 2009, 23).

Babamızın, amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyuyamadım, gündüz oturmam. Küçük kardeşim Kül Tigin ile, iki şad ile öle yite kazandım. Öyle kazanıp bütün milleti ateş, su kılmadım (Ergin, 2009, 43).

Yirmi yedi yaşında Kırgıza doğru ordu sevk ettim. Mızrak batımı karı söküp, Kögmen ormanını aşarak yürüyüp Kırgız kavmini uykuda bastım. Kağanı ile Songa ormanında savaştım. Kağanını öldürdüm, ilini orda aldım. O yılda Türgişe doğru Altın ormanını aşarak İrtiş nehrini geçip yürüdüm. Türgiş kavmini uykuda bastım. Türgiş kağanının ordusu ateş gibi, fırtına gibi geldi (Ergin, 2009, 45).

Geyik yiyerek, tavşan yiyerek oturuyorduk. Milletin boğazı tok idi. Düşmanımız etrafta ocak gibi idi, biz ateş idik. Öylece oturur iken Oğuzdan casus geldi (Ergin, 2009, 67).

Eski Türklerde hakanlar da kut anlayışı içinde, ateş ve su benzetmelerinden nasibini almıştır. Uygurların hakanı yüce, berrak bir göle ve alevli bir ateşe benzetilmektedir (Esin, 1978, 96). Uygur hükümdarının göle ve ateşe benzetilmesi kuşkusuz suyun ve ateşin temizleyici ve koruyucu özelliklerinden gelmektedir. Uygurlar 'da ateşin arındırma özelliğini gösteren bir ritüel mevcuttur. Uygur gelini, evine girmeden önce evin eşiğinde, üç ayrı ateş yakılır. Gelin bu ateşlerin etrafında yedi tur attıktan sonra ateşin içerisinden geçerek evine girer (Kalafat, 2008, 145). Bu uygulama neticesinde gelinin kötü ruhlardan arındığı düşünülmektedir. Uygur gelini ve damadı çocuk yapmak ister ve çocuk yapamaz ise Uygurlar da “tayıg” adı verilen şaman töreni yapılır. Bu törende çocuğu olmayan gelin ve damat, ziyafet vererek yakınlarını çağırır. Törende şaman büyük bir ateş yakar. Çocuğu olmayan karı koca ise bu ateşe saygı gösterir. (Kumartaşlıoğlu, 2012, 322). Gerçekleşen bu ayin neticesinde karı kocanın evlat sahibi olacağına inanılır. Uygurlar da ateş, ritüeller de yeni bir hayat için kullanıldığı gibi vefat edenler içinde uygulanmaktadır. Uygurlarda ölü evinde üç gün boyunca ocak yakılmaz (Kalafat, 2008, 149). Bu bağlamda ritüel sırasında hayat vermek için kullanılan ateşin yaşam son bulduğunda ise kullanımına ara verildiğini bu suretle ateşin ruhuna saygı duyulduğunu göstermektedir.

Uygurlar da ve Göktürkler de görülen ateş kültü Yakutlarda da karşımıza çıkmaktadır. Ateşi kutsamak, Yakutların eski inançlarından biridir ve bu inanç günümüz Yakutlarında halen devam etmektedir. Kendini saygın olarak tanıtan bir Yakut ev kadını günde en az bir kere ateşe bir şey atmak konusunda geri kalmaz: Pişirmekte olduğu aştan bir parçacık bir iplik, bir saç kılı, bir deri parçası vb. kır sakallı ve yaşlı olan ateş perisini çok gözetir. Sürekli bir şeyler söyler. Fakat söylediklerini

genellikle şamanlar anlayabilir (Gökalp, 1991, 238). Yakutlar ateşe saygı duymaktadırlar, ayaklarına giydikleri pabuçun çamurunu ateşte temizlemek, ateşe demirden silah sokmak ve özellikle ateşin içine tükürük ve balgam atmak yasaktır. Yakutlarda olduğu gibi Altay Türkleri de ateşe saygı duyarlar, ateşe küfretmezler. Yanan ateşi su ile söndürmezler, ateşe tükürmezler, ateşle oynamazlar bu tarz davranışlar toplumda yasak kılınmıştır (Gömeç, 2011, 88). Yakutlar ocakta bulunan külün hareket etmesi durumunda "og kuta oynuyor" (çocuk ruhu oynuyor) ibaresini kullanırlar, ateşin aileye yeni bir çocuk doğacağını haberini verdiğine inanırlar. Ateş başında bir konu hakkında düşünürken eğer ateş ısıklık çalarsa, düşündükleri şeyin olmayacağına inanırlar. Yakutlar, yeminlerini ateş ve ocak karşısında yaparlar. Yemin formülü "büyük babamız ateş karşısında... and ediyorum..." diye başlar ve "yemeklerimden attığım alevli ateş ile and ediyorum" diyerek son bulur (İnan, 1976, 95). Ateşin yemin ederken şahit tutulması Yakutların ateşe verdikleri önemi ve hürmeti gözler önüne sermektedir. Yakutlar yalnız çakmak taşından elde edilen ateş kutsal sayılmaktadır. Yakutlar ayin ve törenler için kullandıkları ateşi çakmak taşı ile elde ederler ve bu ateşe "ayı out" (kutsal ateş) derler; kibrit ile yakılan ateş ise "nuçça out" (Rus ateşi) olarak adlandırılır ve ritüellerinde kullanmazlar. Bununla birlikte aile ocağında yanan ateş, nasıl yakılırsa yakılsın, uğur getirdiğine inanılır (İnan, 1976, 43). Altay Türkleri de Yakut Türklerinde olduğu gibi günümüzde gelin ve güvey ilk ateşlerini çakmak taşıyla tutuşturmuşlardır. Saha oyunlarında da ayinlerde gereken ateşi çakmak taşıyla yakarlar. Kibritle tutuşan ateşe Rus ateşi deyip, törenlerde bu ateşi kullanmazlar (Gömeç, 2011, 89). Bu sebeple Altaylılarda ve Yakutlarda yalnız çakmak taşından elde edilen ateş kutsal sayılmaktadır. Altaylı Şamanist Türk boylarında ateş üzerine bilinen bir efsanede: İlk insanlar beslenmek için meyve ve otları tercih ettikleri için ateşe gereksinim duymuyorlardı. Tanrı insanlara et yemelerini buyurduktan sonra ateşe gerek duyuldu. Ülgen gökten birisi kara, birisi ak iki tane taş getirdi. Kuru otları avucuyla ezip bir taşın üzerine koydu ve diğeriyle vurdu, otlar ateş aldı. Ülgen böylece ilk defa ateşin nasıl yakıldığını insanlara öğretip "bu ateş atamın gücünün taşa düşmüş halidir" dedi (İnan, 1976, 45). Bu efsaneden de anlaşılacağı üzere eski Türkler için ateş, Tanrının insanlara sunduğu bir imkandır ve Tanrının bir parçası olarak yansımıştır. Türklerin ateşe olan saygıları ve kutsal olarak görmelerindeki en büyük etken ateşin Tanrının bir parçası olarak düşünülmesi olmalıdır.

Eski Türklerin ateş verdiklerini önem, Ergenekon Destanında şu şekildedir;

Türkler dağ ile çevrili geniş bir ovaya sıkışmışlardı. Buradan çıkmak için çareler arıyorlardı. İçlerinden bilge bir demirci çıkıp, kendisinin bir çıkış planı olduğunu söyledi. Bu plana göre, sıkıştıkları dağın bir kısmın demir madeninden oluştuğunu ve bu kısmı eriterek dışarı çıkabileceklerini söylüyordu. Bu duruma herkes yürekte sevinde. Çoluk çocuk, yaşlı genç demeden herkes elinden geldiğince çalıştı. Kimisi odunları toplayıp yığı, kimisi körük dikti. Dağın demir madeninden olan yerine kömürler dizildi. Dokuz yüz deve derisi ile yapılan körükler çalıştı; aralarında en yaşlı olan Türk odunları ateşe verdi.

Ellerini göğe kaldırarak Ulu Tanrı'ya dua etmeye başladılar. Tanrı dünyaya gönderdiği bu kavmin dualarını duydu. Demir dağ eridi. Türkler hep birlikte "Tanrı Türk'ü korusun" diye bağıldılar. Yol açıldı (Gömeç, 2009, 207).

Ergenekon Destan'ında Türklerin ateş aracılığı ile özgürlüğüne kavuşması, Türklerin ateşi kurtarıcı olarak görmelerine sebep olmuştur. Türkler bu kurtuluş gününü ilk baharda kutlamış ve bu kutlu günü anmak için ateş üzerinden atlayarak, eğlenceler düzenlemişlerdir. Ateş kültü Kırgızlara ait Manas Destanı'nda da karşımıza çıkmaktadır. Manas Destanı'nda Manas'ın babası Cakıp Han ateşe bakarak, gelinlerinin gelecekleri hakkında bilgi vermiştir (Gömeç, 2011, 89). Orta Asya Türklerinde fal bakarak gelecek hakkında bilgi vermek yaygındır. Bu durum Manas Destanı'nda ateş aracılığı ile fal bakarak karşımıza çıkmaktadır. Ateş gelecekte haber veren bir aracı olarak kullanılmıştır. Manas Destanı'nda geçen bir başka ateş kültü ile ilgili anlatıda gelinin kayınbabasının evine giderken ateşe ve ocağa duyduğu saygıyı şöyle anlatılmaktadır: Kızlar ve gelin çadıra girdiler. Gelin başını eğerek ocağa hürmet gösterdi (Naskali, 1995, 44). Gelinin çadıra girerken ateşe başını eğmesi, ateşe ve ocağa verilen önemi göstermektedir. Eski Türkler hastalıkların bir ruhu olduğuna inanmaktadır. Aynı zamanda ateşin kötü ruhlardan temizlediği düşüncesine sahiptirler. Bu bağlamda yemeğin ateş ile pişirildikten sonra yenilmesi, yemeğin kötü ruhlardan arıtılıp insan vücuduna girdiği, düşüncesine hâkim olduklarını göstermektedir.

Bazı Türk topluluklarında Umay, ateş ve ocak kültürleriyle birlikte anılmaktadır. Ateş kültü, dişil olarak düşünülmekte ve od ana olarak isimlendirilmektedir. Ateş ve ocak kültürlerinin kadın görünümü oluşu, bu kültürün başka bir kadın görünümü kült olan Umay Ana ile değerlendirilmesine neden olmuştur (Kumartaşlıoğlu, 2012, 121). Kaçların ateş ayininde Umay Ana, ateş ruhu olarak anlatılmaktadır (İnan, 2000, 35). ‘‘ L. P. Potapov’un Umay- Bojestva adlı kitabında ‘‘ kamın ateşe Umay Ana diyerek müracaat ettiğini ve Umay Ana’nın bereket, çocukların ve yaşlıların yaşamına hamilik etmesi dua ettiğini’’ belirtilmektedir. ‘‘ (Bayat, 2007, 72). Umay Ana ve Od Ana’nın bir başka benzer özelliği ise Umay’da Od Ana gibi sudan çekinmektedir (Dilek, 2014, 140, Bayat, 2007, 54, Çoruhlu, 2006, 41). Umay Ana ile Od Ana’nın ayrı kültürler olarak algılandığı Türk toplulukları da bulunmaktadır. Hakas Türkleri bu topluluklardan birisidir. Hakas Türklerine göre ot-ine, Umay’ın ablasıdır. Bu nedenle dualarda ot-ine’ye ‘‘Sen anne Umay’la aynı dilde konuşuyorsun’’ denir. Her iki kültür de çocuklara yardım edip, onları korurlar (Kumartaşlıoğlu, 2012, 121). Aynı şekilde Hakaslarda düzenlenen Umay Tartar (umayı çekmek) ritüelinde, şaman Umay-ine ile Ot-ine’ye ayrı saçları saçarlar (Bayat, 2007, 65). Bu bağlamda Ot Ana ile Umay Ana bugün birbirinden ayrıdır. Ancak her iki kültür de tıpkı ev iyesi ve eşik iyesinde olduğu gibi çocukları, kadınları, yani bütün aile bireylerini ve ev hayatını ilgilendiren ve böylece aile ocağını korumakla yükümlü olan varlıklardır (Kumartaşlıoğlu, 2012, 121). Ateş ruhunun cinsiyeti hususunda boy ve oymakların farklı düşüncelere sahiptirler. Bu durum ateş ayinlerinde okunan dualardan anlaşılmaktadır. Bazı dualarda ‘‘ateş anam’’, ‘‘kayın anam’’,

“melikem” diye hitap edilen ateş ruhu, Yakut yemin törenlerinde ise “büyük babamız ateş” olarak karşımıza çıkmaktadır (Gülyüz, 2019, 205).

2.ATEŞ KÜLTÜ VE ŞAMANLAR

Şamanlar, ateşe hâkim olduğuna, hastalanan ruhları iyileştirdiğine, vefat eden bireyler ile bağlantı kurduğuna, onların arzularını ve isteklerini yerine getirdiğine, dertlerini ve tasalarını dinlediğine, yer altındaki tanrılar ile yaşayan insanlar arasında aracılık yaptığına inanılan kişilerdir. Bu özellikleri neticesinde çevresindeki insanlara korku ve saygı karışımı bir duygu uyandırırılar (Gömeç, 2011, 22). Şamanlar, yeteneklerini insanlara karşı cezalandırıcı biçimde kullanabileceklerini düşünülmesinden doğan korku ve yeteneklerinin doğa üstü olmasından dolayı kendilerine saygı duyulmuştur. İnsanlar her dönem kendilerinden üstün olarak gördükleri varlıklara ve nesnelere saygı duyma eğilimi içerisinde olmuştur. Şamanlar da bu sebepler neticesinde insanlar tarafından kutsal olarak görülmüştür. Ayrıca Türk inancının temellerini şamanlar oluşturmaktadır. Türkler için bu kadar önemli olmalarına rağmen, şamanlar hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bu doğrultuda Sibiryâ şamanları hakkında bilgi veren bir efsanelerden edindiğimiz bilgilere göre en kudretli şamanın kadın olduğunu görmekteyiz. Bu kudretli kadın şamana ateşin koruyucusu anlamına gelen utkan/udagan unvanını taşımaktadır (Bayat, 2006, 110). Ateşin koruyuculuğu, şamanların üstlenmesi ateşin kutsallığını ve korunmaya ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Türkler ateşi kötülüklerden koruyucu ve arıtıcı olarak gördüklerinden ateşe karşı saygısızlık yapanları cezalandırmıştır (Kalafat, 1992, 52). Bu sebeple Türkler ateşin su ile söndürülmesini saygısızlık olarak kabul etmiş ve yasak kılmıştır. Ateşe olan saygının ve korunmasını gösteren bir başka örnek ise Kırgızlar da karşımıza çıkmaktadır. Kırgızlar, lamba gazının bitmesini bekler, onu söndürmezlerdi (Kalafat, 1992, 51). Ateşin sönme kararının kendisine bırakılması, bir ruhu olduğuna inanıldığını göstermektedir.

Şamanların, insanları tedavi etmek amacıyla ritüeller gerçekleştirdiği bilinmektedir. Orta Asya da yaşayan şamanlarının hastaları iyileştirmek için kullandıkları tedavi uygulamalarından birisi de Yakutlar, Başkurtlar, Kazaklar ve diğer milletler arasında yaygın olarak kullanılan ateşle tedavi uygulamasıdır. Ateş ile tedavi uygulamasının kullanılmasındaki amaç kuşkusuz ateşin temizleyici özelliği ile ilgi olmalıdır. Şamanlar da ateşin arındırma özelliğini davullarını ateş ile ısıtarak göstermişlerdir. Şamanlarının davullarını ateşte ısıtması ısının kozmik içerikli olduğunu göstermektedir (Bayat, 2006, 110). Ateşin arıtma özelliğini şamanlar dışında insanlarda kullanmışlardır. Örneğin, Kırgızlar vefat eden kişileri yakmayı adet olarak benimsemişlerdir. Ateşin ölülerin ruhlarını arındırdığını söylerler (Şeşen, 2017, 61). Türkler hastalıkların kötü ruhlardan geldiğine inanmaktadır. Kötü ruhları, vefat eden ya da hastalanan bireylerden uzak tutmak için

ritüeller gerçekleştirmişlerdir. Bu ritüellere örnek verecek olursak; Başkurtlar ve Kazaklar yağlı bir paçavrayı ateşle yakıp hasta olan kişinin çevresinde "alas, alas" diyerek dolaştırırlar. Bunu "alazlama" olarak adlandırırlar. Bu kelime Türkiye Türkçesi'nde "alazlama" şeklinde korunmuştur, ateşte arınma anlamını ifade etmektedir. "Alas" kelimesi Altay şaman ritüellerinde sıklıkla geçer. Yakut oyun şamanları ateşle kötü ruhları kovmak için okudukları dualarda "alias, alias" şeklinde bağırlar. Yakutça "alias-ta" (alazla) yanan paçavra ile ritüel yaparak kötü ruhları kovmak anlamındadır. Yakutlar bu töreni yapanlar için "oyun aal uotanan aalastır" (şaman kutlu ot-ateş ile alazlıyor) derler (İnan, 1976, Gömeç, 2003). Şamanlar, hastanın yatağının etrafında yaktıkları paçavrayı döndürmekle hastalık ruhunu kovduklarına inanırlar (Bayat, 2006, 117).

Ateşin arıtıcı özelliğinin yanı sıra yok edici özelliği de bulunmaktadır. Yakutların şaman mitolojisine göre ilk şaman, o kadar kudretliymiş ki Tanrıya hesap vermezmiş, buna kızan Tanrı, bu ilk şamanı ateşle yakarak cezalandırmıştır (Bayat, 2006, 157). Şamanların ateş ile cezalandırılmasının yanı sıra güçlü şamanlar diğer şamanlara nazaran olağanüstü birtakım özellikleriyle ön plana çıkarlar. Onların bu olağanüstü güçlerinden, ilk dikkat çeken ateşten etkilenmemeleridir. Ateşten etkilenmediklerini örneklendirecek olursak; Teleütlerden günümüze ulaşan bir efsaneye göre bütün şamanların topluca yakılması emredilir. Bütün şamanlar yanar, yalnızca aralarından bir şaman ateşten yanmaz. Bu şamanın adı, şaman Kıdılbaş'tır. Günümüzde halen etkinliğini sürdüren şamanların Kıdılbaş'ın neslinden geldiğine inanılır. Teleüt şamanları, şamanlık yaparlarken onun ismini anarlar, "Ben, Kam Kıdılbaş'ın neslindenim" derler. Telengitler arasında yaygın olarak anlatılan bir başka efsane de buna benzerdir. Bu efsaneye göre hanın emri üzerine bütün şamanlar ateşe atılır. Bu şamanlar arasından yalnızca Tostogoş ismindeki şaman ateşten etkilenmez. Bu durumun sonucunda Rus kiyazı ona Abıs şaman ismini vererek şamanlık yapması için izin verir (Anohin, 2006, 28). Buna benzer başka bir efsanede Yakutlar arasında anlatılmaktadır. Bu efsanede Mahunay şaman, atları koşmadan hareket ettirebilen bir yeteneğe sahiptir. Irkutların reisi onu denemek amacıyla büyük bir ateş yakıp kamın yakılmasını emreder. Emir yerine getirir, ancak ateş söndüğünde şaman Mahunay külün içinden ayağa kalkar ve yoluna devam eder (Gözelov vd., 1993 ,69; Güngör, 1996, 241). Bu efsanelerden de anlaşılacağı üzere bütün şamanlar ateşten korunma yeteneğine sahip değildir, yalnızca güçlü şamanlar ateşten korunma yeteneğine sahiptir. Ateşten etkilenmeyen şamanlar, koruyuculuğunu üstlenmişlerdir. Bu durum şamanların ateş ile ruhsal bir bağlantı kurduklarını göstermektedir.

Eski Türklerin ruhlara kurban ve nesne sunma ritüelleri gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Bu durum ateş kültüründe de karşımıza çıkmaktadır. Şamanlar, çadır içindeki ateş aracılığı ile ruhlara yiyecek ve içecek sunarlar. Bu sayede diğer alemle bağlantı kurarlar (Baldick, 2011, 86). Şamanların ateş aracılığı ile Tanrılar ile bağlantı kurduklarına ve ateşe yiyecek ve içecek sunduklarına dair Altay

Türklerinde uygulanan “*Ot Takır Mürgüül*” adını verdikleri bir ritüel karşımıza çıkmaktadır. Bu ritüel bahar ve sonbahar mevsimlerinde yılda iki kez kutladıkları törende gerçekleşmektedir. Bu tören sırasında, tören ateşi yakılır ve sonrasında yakılan ateşe süt ve tereyağı dökülüp dualar edilir (Dilek, 2007, 47). Ateşe sunulan süt ve tereyağının aracılığı ile şamanlar Tanrılar ile bağlantı kurarlar. Bu ritüelin uygulanmasındaki amaç mevsimsel geçişlerde süt ve tereyağı gibi hayvansal besinlerin, bereket ve bolluk getireceğine inanılmasıdır.

3. ATEŞ KÜLTÜNÜN GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

Geçmişte olduğu gibi ateşin temizleyici özelliği günümüzde de kullanılmaktadır. Suyun kaynatılması, bıçağın ateş ile mikrobunun kırılması gibi birçok ateşin arındırıcı özelliği günümüzde halen kullanılmaya devam etmektedir. Aynı şekilde ateşin koruyucu özelliği kamp ateşlerinde haşereyi ve vahşi hayvanları uzak tutmak içinde kullanılmaktadır. Geçmişte de aynı özelliklere sahip olan ateş, işlevselliği sayesinde günümüzde kutsallığını korumaya devam etmiştir. Günümüz Türkiye’sinde ateşin kutsallığı ile ilgili verilere ulaşmak mümkündür. Günümüzde ateşin düğün öncesinde, sırasında ve sonrasında ritüel olarak kullanıldığına dair örnekler mevcuttur. Bu ritüellere örnekler verecek olursak;

Düğün öncesi, Balıkesir/Dursunbey’de kına gecesi günü şu şekilde bir ritüel gerçekleştirilmiştir: Erkek evinden iki erkek ellerinde iki şamdan ve arkalarında mahallenin kadınlarının bulunduğu hâlde kız evine doğru yola çıkarlar. Erkeklerin önlerinde ise elinde çıra ve tepsi bulunan meşaleci gider. Meşalecinin elindeki çıra ile tepsi taşıyan erkeklerin ellerindeki şamdanlarda yanan mumlar, kızın evine gidene kadar sönmez ise evlenen kızla erkeğin mutlu ve mesut olacağına, aksi hâlde saadetlerine engel olacak şeyler ile karşılaşacaklarına inanılır (Bayrı, 1939, 96).

Böyle bir inanca sahip olunmasının altında yatan düşünce kuşkusuz ateşin koruyuculuğu ile ilgilidir. Kötü düşüncelerin ve olumsuz olayların ateş sayesinde gelin ve damattan uzak duracağına ve ateşin mutluluk getireceğine inanılmış olmalıdır. Düğün sırasında ise “meydan ateşi” adı altında ateş yakılarak etrafında eğlencelerin tertip edildiği, gelin ve damadın bu ateş etrafında dans ederek şarkılar söylediği, gecenin karanlığını aydınlattığı ve insanları etrafında birleştirerek bir eğlence ortamı oluşturduğu bilinmektedir. Genel olarak meydan ateşi uygulaması köy düğünlerinde tercih edilmektedir. Yalnız günümüzde düğünlerin köy meydanlarından ya da avlularından düğün salonlarına taşındığı düşünüldüğünde ve geceyi aydınlatmak için ateşin yerine elektrikli lambaların geçtiği gerçeği görüldüğünde eskiden düğün törenleri için yakılan meydan ateşlerinin amacının düğünlere renk katmak olduğu ortaya çıkmıştır. Fakat günümüzde düğünler salonlarda gerçekleşse bile, ateşin eski etkileyici havası kullanılmaya çalışılmakta ve meşalelerle ya da mumlarla gösteriler

düzenlenmekte, bu durumda eskinin düğünlerinde yakılan işlevsel meydan ateşi, günümüzde estetik bir mahiyet kazandığını göstermektedir. Düğün sonrasında ise ateş ile yapılan ritüellere örnek verecek olursak; kötü ruhların gerdek odasının dışında bırakılması, özel bir mekân olan gerdek odasına girmemesi için damadın, ateş üzerinden geçirilmesine yönelik Kayseri’de bir âdetle karşılaşırız. Kayseri’ye bağlı Tomarza ve Hazarşah’ta “damat ateşi” denilen bir adet uygulanmaktadır. Damat, önce yatsı namazına gider. Yatsı namazından sonra damat, arkadaşları, akrabaları ve imamla beraber eve döner. Bu sırada “*gilamada*” denilen bağ çubuklarından bir buket alınarak, kapı önünde, imamın ettiği duadan sonra yakılır. Damat bu ateş üzerinden atlayıp gerdek odasına öyle girer (Bekki, 2007, 5). Böylelikle kötü ruhların damat ile gerdek odasına girmesi, gelin ve damadın mutluluğunun daim olması dünya evine getirilecek çocuğun bu kötü ruhlardan uzak olmasını sağlamak amaçlanmıştır. Damatların yanı sıra gelinlerin de ateş ile ilgili ritüelleri bulunmaktadır. Bu ritüele örnek verecek olursak, karşımıza Kars ve çevresinde evlenen gelinlerin uyguladığı bir ritüel çıkmaktadır. Bu ritüel şu şekildedir;

Eve ilk defa giren gelin eve girdiğinde ocağa doğru bakarsa kaynanasının öleceğine inanılır. Bu gerçekleşmez de gelin ocakta süt kaynatır ve süt taşıp ateşe dökülürse kaynanaları gelinlerine üzülmeleri gerektiğini söyler. Çünkü sütün dökülen kısmının meleklerin hakkı olduğuna inanılır. Bu durum bize ocak ve ateş kültürünün melekler ile değiştiğini göstermektedir. Aynı şekilde, Kars ve çevresinde ocakta yemek pişirmeden önce ateşi saçı olarak tuz ve şeker atılması gerektiği inancı günümüzde halen yaşamaktadır (Kalafat, 1990, 53).

Ateş atılan tuz ve şeker ateşi arındırmak amacıyla yapılmış olmalıdır. Eski Türk inanç sisteminde var olan ateşe saçı saçma ritüeli günümüz Tunceli yöresinde de karşımıza çıkmaktadır; Heftemal, Hızır ve Gağand gibi dini önem taşıyan günlerde, ziyaret sırasında yakılan çıra ve ateşlere getirilen lokmalardan bir parça atılması adeti vardır. Bu ritüelde lokma, ölenlerin adları söylenerek ateşe atılır (Gültekin, 2019, 208).

Türk kültüründe, hastalanan ya da vefat eden kişiler için ateşle ilgili bazı ritüeller gerçekleştirirler, bu ritüellere farklı isimlendirmeler uygulanmıştır. Başkurtlar ve Kazaklar kızgın demirle dağlama uygulamasına “alazlama” olarak isimlendirmişlerdir. (Beydili, 2005, 36). Anadolu Türklerinde ise “alazlama” kelimesi yerine “tütsüleme” kelimesi tercih edilmiştir. Tütsüleme işleminde ise yağlı paçavra yerine çeşitli bitki veya otlar ateş ile tutuşturursak hastanın bunların dumanıyla iyileştirilmesi amaçlanmaktadır. Tütsü işlemi hastanın başında yakılan maddelerin hastanın soluması ile gerçekleşir. Tütsüleme işlemine örnek verecek olursak; Gaziantep’te ateşe atılan kâğıt ve paçavralar ile bazı hastalara tütsü yapıldığı görülmektedir (Kalafat, 1990, 52). Burada da ateşin arındırıcı özelliğinin ve kötülüklerden koruyucu unsuru olduğu inancı varlığını devam ettirdiği görülmektedir. Hastalanan kişiler de uygulandığı kadar vefat eden kişilerde de tütsüleme işlemi

uygulanmaktadır. Vefat eden kişilere uygulanan tütsüme işlemi Mersin Tahtacılarında karşımıza çıkmaktadır. Mersin’de vefat eden kişinin üzerinde, etrafında ve evin bütün odalarında üzerlik otundan yapılan tütsü dolaştırılır. Bu uygulamanın amacı Azrail’i kovmaktır (Selçuk, 2004, 121). Bu bağlamda tütsü işlemi ile ölümün hastadan uzaklaşacağına, dolayısıyla hastanın kötü ruhlardan arınacağına inanılmıştır. Aynı şekilde Erzurum’da vefat durumlarından sonra vefat eden kişinin bulunduğu odaya şeytanın girmemesi için tütsü yakılır (Sezen, 1993, 112). Vefat eden kişi yıkanırken tütsü yakılması uygulaması da Balıkesir, Selimağa köyünde karşımıza çıkmaktadır (Yonga, 2007, 36). Vefat sonrasında tütsüleme işlemi uygulanmasında, vefat eden kişinin diğer dünyaya temiz gitmesi amaçlanmıştır. Anadolu’da vefat eden, hastalanan kişilerin yanı sıra tütsüleme işlemi daha çok nazara uğradığı varsayılan kişilere uygulanır. Bu ritüel için de genel olarak üzerlik tütsüsü tercih edilir. Bunun yanında, üzerlik otuna ek olarak başka nesneler de ateşe verilerek tütsü uygulanmaktadır (Kumartaşlıoğlu, 2012, 263). Nazar değmesine uğradığı düşünülen şahıs için ateşe tuz atılır, yedi kez tekrarlanan bu olayda gözü o kişiye değenlerin isimleri sayılır ve yedincisinde tüm kötü gözlerin ortadan kalktığına inanılır (Kalafat, 1990, 53). Nazarın ateş aracılığı ile ortadan kalkacağına düşünülmesi, ateşin kötü düşüncelerden uzaklaştırdığını ve insanı huzura kavuşturacağına inanılmasından gelmektedir. Eski Türklerin kötü ruhlardan arındırmak için ateşi kullanması ile bu durum benzerlik göstermektedir.

Eski Türklerin ateş kültüne bağlı olarak Türkiye’de ortaya çıkan inançlardan en yaygın olanı ve herkes tarafından bilineni nevruz ateşi ve bu ateşin üzerinden atlamadır. Türkiye’de gerçekleştiren birçok nevruz kutlamasında resmi veya gayri resmi kutlamalarda ateş yakılması ve üzerinden atlanması nevruz törenlerinin temellerini oluşturur (Bekki, 2007, 5). Bu tören, eski Türklerin demir dağı erittikten sonra her yıl yapılan kutlamalarının günümüzde halen devam ettirdiği ve bu kutlu günün Türkler için önemini göstermektedir. Türklerin ateş üzerinden atlamasıyla ilgili örnek verecek olursak, nevruzda yapılan uygulamanın aynısı Isparta Yalvaç’ta “hasır yakma” adında bir törenle karşımıza çıkmaktadır. Eski Türk inançlarıyla İslam inançlarının kaynaştığı gelenek şöyledir:

Müslümanlar tarafından kutsal olarak kabul edilen üç aylar (Recep, Şaban, Ramazan)’ın girişinde, evlerden eskimiş hasırlar 13 ve 14 yaşlarındaki çocuklar tarafından, mahallenin yüksekçe bir yerine getirilir. Bağ ve bahçeler aranarak kurumuş bir kavak bulunur ve tören alanına bir çukur kazılarak dikilir. Evlerden getirilen hasırlar bu kuru kavak ağacının dallarına asılır. Daha sonra hasırlar ve ağaç ateşe verilir. Çocuklar bu ateş çevresinde sıra ile dönerler. Bağrısmalar, çağrısmalar dumanlar eşliğinde göklere yükselir. Töreni izlemeye gelen kadınlar dua ederler, eski günlere tekrar kavuşmak için dilek tutarlar. Ateş, üzerinden atlanabilecek bir seviyeye geldiğinde sırası ile büyükler ve küçükler ateş üzerinden atlarlar. Ateş üzerinden atlayan kişi ne kadar çok yükseğe atlarsa o kişinin günahlardan o kadar çok temizleneceğine, kötü ruhlardan o kadar

çok arınacağına ve dolayısıyla sırat köprüsünden de o nispette daha rahat geçeceğine dair bir inanış hâkimdir (Tütüncü, 1978, 8209).

Bu durum bize eski Türklerdeki ateşin arındırıcı özelliğinin günümüzde de halen halk arasında devam ettiğini göstermektedir. Buna benzer başka bir kaynaşma köy seyirlik oyunlarında da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Zonguldak'ta oynanan Gâvur Oyunu kısaca şöyledir: Goven (keven) olarak isimlendirilen ateşe dayanıklı bir çeşit ot, çalı çırpı ve çam dalları yığınlarından oluşan, büyük bir ateşin, gök yüzüne yükselen alevleri üstünden sıra ile atlanarak şunlar söylenirdi:

“Gâvura Allah gâvura (gâvuru)

Allah devire

Gâvurun gızılığı banğa

Benim sarılığım onğa

İğnem gözüne şuvaldızım dizine

Yetmiş yıl bitmesin gözünün, dizinin ağrısı...” (Ataman, 1987, 45).

Daha sonrasında davul ve zurnanın çaldığı bir oyun havası ile ateşin etrafında el ele tutularak halka biçiminde dönülür. Bu tekerlemede geçen “kızılık: kanlı canlı, sağlıklı oluş”, “sarılık: kansızlık, hasta oluş” anlamına gelmektedir. Bu oyunu oynayanlar, ateş üzerinden atlayarak rahatsızlıklarını, hastalıklarını gâvura geçirdiğine inanmaktalar. Gâvur oyununun ortaya çıkmasında ateşin hastalıklardan arındırıcı niteliği etkili olmuştur diyebiliriz. (Ataman, 1987, 47).

Yukarıda bahsi geçen tekerlemenin bir başka benzeri Balıkesir’de nevrüz ateşi üzerinden atlanırken karşımıza çıkmaktadır:

“Gâvur gâvur gâvura

Gâvur harman savura

Gâvur benden aşağı

Kıçına maymun takıla (Çay, 1991, 196,).

Ateş, Türkler tarafından kutsal olarak görülmüş ve saygı duymuştur. Türkiye’nin Diyarbakır ilinde ateş su ile söndürülmez (Kalafat, 1992, 52). Ateşi su ile söndürenler hoş karşılanmazlar. Türkler, ateşe yapılan saygısızlıkları cezalandırılmıştır. Birinin ocağına sövmek, gizlice ocağını pisletmek büyük bir suç sayılmıştır. Bu tarz bir davranışta bulunana düşman gözüyle bakılır. Bu gibi davranışlar o kadar çok ciddiye alınır ki cezası ölüme ile sonuçlanan kavgalara sebebiyet verir. Geleneklerine, eski Türk inançlarına bağlı köylerde bir kişinin ocağına öç almak için küçük tuvaletini

yapanın öldürüldüğü bile olmuştur. Bir evin erkeğine en ağır saygısızlıklardan biri de senin ocağına işeyeyim demektir (Bekki, 2007, 5). Ateşe olan saygının bu denli yüksek olması, şüphesiz Türklerin Orta Asya'dan Anadolu ya taşıdıkları eski Türk inançlarının ve İslam inancının kaynaşmasının neticesidir. Ateşin koruyuculuğunun yanı sıra korunması gerektiği düşüncesi, günümüz Türk toplulukları tarafından devam ettirmektedir.

Türkiye'de önemli şahsiyetlere ait türbe, anıt gibi yapıların camlarına mum aracılığı ile ateş yakılıp dilekler tutulduğu görülmektedir. Bu durum ateşten medet umma geleneğinin ve kötü ruhları uzaklaştırdığı düşüncesinin devam ettiğini göstermektedir. Aynı şekilde Türkiye'de önemli tarikatlardan olan Ahiler, Bektaşiler ve Mevlevilerde ateş ve ateşin yandığı ocak kutsal sayılmaktadır. Bütün bu inançların temelinde eski Türklerin, ateşin kutsal olarak gördüğü dönemlerin izleri vardır.

Bir evin yangınla yerle bir olması, bir kişinin başına büyük bir kötülük gelmesi, halk arasında, ocağı sönmek deyimiyle dile getirilmiştir (Eyüboğlu, 1987, 83). Bu ve buna benzer birçok ateş ile ilgili atasözü bulunmaktadır. Bu atasözlerine örnekler verilecek olursa;

“Ateş ateşle söndürülemez.

Ateş avuçlanmaz.

Ateş demekle ağız yanmaz.

Ateş dumansız olmaz.

Ateş düştüğü yeri yakar.

Ateş olsa girmi kadar yer yakar.

Ateşe düşünce göz yummak olmaz.

Ateşi külde saklarlar.

Ateşin dostluğu olmaz.

Ateşin oğlu kül olur.

Ateşle oyun olmaz.

Ateşle su bir arada durmaz.

Ateşten korkan tütünden sakınır.” (Eyüboğlu, 1987 ,86).

Bahsi geçen atasözleri dikkate alındığında, ateşin olumlu yönü olduğu kadar olumsuz yönlerinin de olduğunun, olumsuz yönlerine de dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

SONUÇ

Dört temel elementten birisi olan ateş, en eski çağlardan itibaren her medeniyet ve inanış sistemi içinde kutsal olma vasfını her daim taşıyan bir kùltürdür. Ancak eski Türk inançlarına göre ateş Tanrı değil, Tanrı'nın bilgisi ve kudretiyle yaratılmış, insana talim ettirilmiş, kişilik ve ruh sahibi canlı bir varlıktır. İlk ateş, göklerde yaşayan Tanrı tarafından ailenin simgesi haline gelen ocağa yerleştirilmek üzere Ata'ya öğretilmiştir. Türk kültüründe ekmek ve su gibi bir nimet olarak kabul edilen ateşe kötü davranmak, kirletmek ve hakaret etmek kesin olarak yasaklanmıştır.

Günlük hayatın vazgeçilmez öğelerinden biri olan ve sıradan işlerin halledilmesinde kullanılan ateşin aksine kutsal törenlerde kullanılan ateşi tutuşturmanın belli bir amacı ve şekli vardır. Bu bağlamda ateşin Tanrı tarafından yaradılış şekli de Türklerin inanç sisteminde önem kazanmıştır. Ülgen'in ateşi iki taş ile tutuşturması ancak çakmak taşıyla tutuşan ateşin kutsal sayılmasına neden olmuş, ateşin tutuşmasındaki ana malzemelerden biri olmasına bağlı olarak ağaç da ateş faktörü olarak önem elde etmiştir.

Gök Tanrı inancı etrafında gelişen eski Türk kültüründe gökten gelen bir armağan olarak kabul edilen ruhani ateşle ilişki içerisinde olan şamanlar ve demirciler de ateş kùltü içerisinde ayrıcalık sahibi olmuşlardır. Ateşi kontrol etme yeteneğine sahip olan bu kişiler yine ruhani ateş marifetiyle meydana gelebilecek hayat, ölüm ve fal bakma yetisi olan; büyü yapmaya muktedir kabul edilmişlerdir. Şaman ve demircilerin erginlenme törenleri, ateşi kontrol edebilme gücünde ve yetkisinde olduklarını gösteren, farklı nitelikteki ateş ile bağlantı ayinlerinden meydana gelmekteydi. Ayrıca ateş, arıttıcı özelliğine sahiptir. Ateşin kötü ruhları kovduğuna inanmışlardır. Bu bağlam da hastalıkların, kötü ruhlar aracılığı ile geldiğine inanan Türkler kötü ruhlardan kurtulmak için ateşi arındırıcı olarak kullanmışlardır. Böylece Türkler ritüellerinde ateşe sıklıkla yer vermişlerdir.

Günümüzde ateş kùltü, İslam öncesi Türk kültüründe bulunan ateş inanışlarının daha sonraki dönemlere yansıyan biçimleri olarak görülmüştür. Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra ateş Müslüman Türk toplumunun manevi yaşamında etkisini devam ettirmiştir. Yalnız ateş inanışının eski yapılarını ve fonksiyonlarını koruyarak yaşadığını söylemek zordur. Çünkü ateş kùltü çoğunluğunu, eski fonksiyonlarını unutularak yeni dinin içerisine saklanarak yaşama gücünü korumuştur. Eski Türklerde yapılan ritüeller günümüzde adet olarak devam etmiş ve eğlence karakteri kazanmıştır.

KAYNAKÇA

- Anohin, A.V. (2006). Altay Şamanlığına Ait Materyaller. (Rusça'dan Çevirenler: Zekeriya Karadavut-Jannet Meyermanova). Konya: Kömen Yayınları.
- ATAMAN, Sadi Yaver, (1987), “Folklor Araştırmaları Açısından Halk Oyunlarımıza Genel Bir Bakış ve Ateş Kültü ile İlgili Oyunlar”, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, II. Cilt Halk Müziği, Oyun Tiyatro, Eğlence, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 39–47.
- Bayat, F. (2006). Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı. İstanbul: Ötüken Yay.
- Bayat, F. (2007). Türk Mitolojik Sistemi (Kutsal Dışı-Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler-İyeler ve Demonoloji). II. Cilt. İstanbul Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Baldick, J. (2011). Hayvan ve Şaman Orta Asya'nın Antik Dinleri. Çev. Nevin Şahin. İstanbul: Hil Yay.
- Bayrı, M. (1939). Halk Adetleri ve İnanmaları. İstanbul: Eminönü Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı.
- Bekki, S. (2007). Ateş Etrafında Oluşan Halk İnanışları ve Nevruz Ateşi. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırmaları Dergisi, Sayı 41, s. 249-254.
- Beydili, C. (2005). Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük. (Çeviren: Eren Ercan). Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- ÇAY, Abdülhalûk M., (1991), Türk Ergenekon Bayramı Nevruz, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 4. bs., Ankara.
- Çoruhlu, Y. (2006). Türk Mitolojisinin Ana hatları. İstanbul: Kabalcı Yay.
- Dilek, İ. (2007). Sibirya Türklerinde Ateşle İlgili İnançlar, Törenler ve Bazı Efsaneler. Bilig. 43, 33–54.
- Dilek, İ. (2014). Resimli Türk Mitoloji sözlüğü Altay/Yakut. Ankara: Grafiker.
- Eliade, M. (1999). Şamanizm İlkel Esrime Teknikleri. (Çeviren: İsmet Birkan). Ankara: İmge Kitabevi.
- Ergin, M. (2009). Orhun Abideleri. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Esin, E. (1978). İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş (Türk Kültürü El-Kitabı, II, Cilt I/b'den Ayı Basım). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Esin, E. (2001). Türk Kozmolojisine Giriş. İstanbul: Kabalcı Yay.
- Eyüboğlu İsmet Z. (1987). Türk Kozmolojisine Giriş. İstanbul: Geçit Kitapevi.

- Gökalp, Z. (1991). Türk Kozmolojisine Giriş. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Gömeç, S. (2003). Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet. Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 33, Cilt XXII 22, s. 79-104.
- Gömeç, S. (2009). Türk Destanlarına Giriş. Ankara: Akçağ Yay.
- Gömeç, S. (2011). Şamanizm ve Eski Türk Dini. Ankara: Berikan Yay.
- Güngör, H. (1996). Türk Alevî-Bektaşî İnanışlarında Şamanlığın İzleri. Erdem Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı-1. 8 (22), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 237-250.
- Gültekin, A. K., “Dersimli Alevilerde “Khal Gağan” Ritüelleri”, Dersim Üç Dağ İçinde, Ed. Serhat Halis, Notabene Yayınları, İstanbul, 2019, s. 207-208.
- Gülyüz, B. G., (2019). İslam Öncesi Türk Kültüründe Ateş ve Ateşe Hükmedenler (Maddi Kültür İzleri Işığında). Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 11, s. 201-223.
- Gözelov, F.- Memmedov, C. (Tercüme ve Tertib Edenler). (1993). Şaman Efsaneleri ve Söylemeleri. Bakı: Yazıcı.
- İnan, A. (1976). Eski Türk Dini Tarihi. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İnan, A. (2000). Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar. Ankara: TTK.
- Kafesoğlu, İ. (1980). Eski Türk Dini. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kalafat, Y. (1992). Eski Türk İnançlarının Kars Yöresindeki İzleri. IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri IV. Cilt Gelenek, Görenek ve İnançlar. Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, 149-169.
- Kalafat, Y. (2008). Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları Dedem Korkut Aşağı Eller. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kumartaşlıoğlu S. (2012). Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Balıkesir.
- Lin, G. (2000). Göktürklerde Gelenekler ve Dini İnançlar. (Çeviren: Eyüp Sarıtaş). Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Sayı 4, s.361-374.
- Mangaltepe, İ. (2009). Bizans Kaynaklarında Türkler, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yay.
- Naskali, E. G. (1995). Manas -Wilhelm Radloff Varyantı, Ankara: Türksoy Yay.
- Ögel, B. (2003). İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Selçuk, A. (2004). Tahtacılar Ölüm Fenomeni. Halkbilimi Araştırmaları 3. Kitap. İstanbul: E Yayınları, 119-139.

- Sezen, L. (1993). Erzurum Şehir Folkloru. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum.
- Sümer, F. (1984). Eski Türklerde Şehircilik. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
- Şeşen, R. (2017). İbn Fadlan Seyahatnamesi. İstanbul: Yeditepe Yay.
- Tütüncü, A.Türabi. (1978). Yalvaç'ta Ateşle İlgili Tören ve İnanışlar. Türk Folklor Araştırmaları. 29 (342), 8207-8209.
- Yonga, İ. (2007). Selimağa Folkloru. Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Projesi. Kırşehir.
- Togan, Z. V. (1982). Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili, İstanbul, s. 17-78.